

10. Suprasegmentální jazykové jednotky (Kopecký Kamil, Mgr. Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Cíle kapitoly

Tato část distanční opory je zaměřena na zvukové prostředky souvislé řeči (suprasegmentální jednotky), které se výrazným způsobem promítají do realizace řeči (výpovědi). Cílem kapitoly je poskytnout studentům komplexní přehled o těchto prostředcích rozdělených do logického systému suprasegmentálních jednotek.

Průvodce studiem

Dostali jsme se ke kapitole zaměřené na suprasegmentální jednotky, které jsou vlastně zvukovými prostředky souvislé řeči. Svou pozornost soustřeďte zejména na disjunkturny, přízvuk a intonaci. S otázkami se obraťte jako vždy na tutora či do diskusních fór. Přeji vám hodně sil při dalším studiu!

Základní terminologie

Suprasegmentální jednotky, modulace řeči, intonace a její typy, disjunkturny, mluvnický takt a kóla, přízvuk (akcent) a jeho typy, pauzy, tón, agogika, emfáze.

10.1 Základní suprasegmentální jednotky ↑

Suprasegmentální fonologické prostředky (zvukové prostředky souvislé řeči) jsou prvky, které se podílí na výstavbě souvislé řeči - nejde tedy pouze o hlásky či slabiky, ale o jednotky vyšších řádů. Tyto prostředky se váží k obsahu promluvy a umožňují mluvčímu jak zvukově prokreslit obsah (důraz, pauzy), tak i vyjádřit osobní zaujetí (modulace, intonace).

Lidská řeč je vnímána posluchačem jako zvukový řetězec, který je přerušován tzv. **předěly** (disjunkturnami, švy). Tyto předěly jsou velmi významné, protože i v češtině mají distinktivní fonologickou funkci. Srovnajte např. *s uchem* [s?uchem] a *suchem* [suchem] či známé *nebude tvář lidu jasná* [nebude tvář lidu jasná] a *ne, bude tvář lidu jasná* [ne - bude tvář lidu jasná].

V češtině existují tři základní druhy předělů:

- terminální** (značka #), který odděluje výpovědi či delší výpovědní úseky,
- vnější** (značka +) odděluje přízvukové takty na úrovni slova,
- vnitřní** (značka =) odděluje předložku v předložkovém spojení, předponu od základu plnovýznamového slova nebo jednotlivé kořeny u kompozit.

Spojením přízvuchné slabiky s několika nepřívuchnými vzniká rytmická jednotka řeči = **mluvní takt**. Mluvnick taktly se v řeči spojují ve většíc skupiny = tzv. taktové skupiny. Taktové skupiny pak vytvářejíc **větné úseky** (=kóla), které jsou sestaveny na základě myšlenkové souvislosti. Kóla (jeden kólon) obvykle obsahují dva až pět mluvnick taktů.

Další suprasegmentální složkou, která úzce souvisí s předělý a členěním řeči, je **přízvuk (akcent)**. Přízvuk je zesílení, zvukové zvýraznění první slabiky každého plnovýznamového slova nebo mluvnick taktu. Jen slova jednoslabičná neplnovýznamová nemívají přízvuk. Tato slova nazýváme příklonkami a předklonkami, nejčastěji jsou to tvary zájmen (*mi, ti, ho, tě, se, si, ji, jich*), spojky (*a, i, neb, avšak, -li*) a tvary pomocného slovesa (*jsem, jsou, bud', bys*). Jednoslabičné předložky, které tvoří s následujícím jménem předložkovou vazbu, přízvuk mívají ('*na stole*', '*do domu*', '*ke dveřím*').

Přízvuk, který se nachází na první slabice slova či taktu, se nazývá **hlavní** (slovní, značka '). Vedlejší přízvuk je pak v češtině slabý a objevuje se zejména při pomalé realizaci promluvy. Najdeme jej například u kompozit ([*'velko,popovickíj*]). V rámci IPA se vedlejší přízvuk označuje spodní kolmičkou (,). Dalším typem přízvuku je přízvuk větný (*dale*).

V češtině se nachází přízvuk na první slabice, vlivem jazyků okolních zemí (Polsko) však může stát i jinde, např. na předposlední slabice slova (slezská nářečí).

10.2 Modulační prostředky souvislé řeči ↑

Při realizaci řeči nehovoříme vždy stejnou výškou a silou, ale řeč modulujeme, obměňujeme, zvýrazňujeme. Velký podíl na modulaci řeči má hlavní a vedlejší přízvuk, ale také tzv. **přízvuk větný**. Ten se nachází v místech významového jádra věty (logické místo) či tam, kde chceme vyjádřit expresi. U neutrálních klidných výpovědí se obvykle nachází na konci výpovědi, u expresivních výpovědí na začátku. Příklad: *Ráno pojedou do školy. Tys to byl, ty neřáde!*

Dalším modulačním suprasegmentálním prostředkem je **intonace** (melodie řeči). Intonace je změna výšky lidského hlasu při mluvení, je to tedy ustálený řečový model kombinující sílu a výšku hlasu. K intonaci dochází vždy od místa větného přízvuku, který se stává tzv. **intonačním centrem** (IC). Základními typy intonace jsou:

- kadence** (klesavá intonace),
- antikadence** (stoupavá intonace),
- polokadence** (zvýrazňuje konce vět či větné úseky, kterými výpověď nekončí).

Kadence je nejčastějším typem intonace v češtině, je typická pro věty oznamovací. Kadence může být také stoupavě klesavá (zvolací věty, rozkazovací výpovědi, doplňovací otázky a přací výpovědi).

Antikadenci nalezneme zejména u různých typů otázek, zejména zjišťovacích (odpovídáme na ně ANO/NE). Stejně jako kadence má i antikadence kombinaci stoupavě klesavou. Kadence (i antikadence) signalizuje ukončenost výpovědi, uzavírá větný úsek.

Polokadence je mírný pokles hlasu před intonačním centrem, nalezneme ji při vytýkání, u výčtu, při vydělování jednotlivých promluvových úseků delších výpovědí, při zvukovém vyčleňování východiska výpovědi apod. Ve fonologii plní intonace také distinktivní funkci. Stejná věta s různou intonací tedy může nést různé významy.

Pro specifický průběh intonace (např. u každého z nás) se využívá termínu *intoném*.

Mezi další modulační prostředky patří pauzy. **Pauzy** představují přerušení řečového proudu, které je záměrně či nezáměrné. Nezáměrné přerušení řeči představuje fyziologická pauza, při níž se nadechujeme. Mezi pauzy realizované záměrně patří pauza kontaktová (navazujeme díky ní kontakt s posluchači), důrazová (zdůrazňujeme určitou část výpovědi, např. pomocí parcelace slov), formulační (využíváme ji pro formulování myšlenek, často se v ní objevují paralingvální zvuky či parazitující výrazy (vole)). Mezi pauzy řadíme také tzv. absolutní pauzu (mlčení), která není časově omezená.

Zajímavým modulačním prostředkem je také tzv. **témbr / timbre**, což je termín označující barvu hlasu = individuální zabarvení hlasu. Do realizace řeči se také promítá **hlasový rejstřík**, ten je absolutní (obecné vlastnosti hlasu) a relativní (hlas u konkrétního mluvčího).

Důležité je také **tempo řeči**, které označuje nejenom **rychlost řeči**, ale také její **rytmus** a s ním spojené proměny řeči (zrychlování, zvolňování řeči apod). Tempo řeči závisí na individuálních zvyklostech a komunikačním záměru mluvčího, v různých kontextech a situacích využíváme různé tempo.

Mezi suprasegmentální jednotky řadíme také tzv. **agogiku**, což je střídání tempa řeči, které je spojeno často se změnami tónu. Nejedná se o modulaci řeči, ale spíše o individuální realizaci výpovědi, přizpůsobenou situaci. Pokud nedojde k modulaci řeči, je to anomálie a chyba, pokud nedojde k agogice, je to v pořádku, protože agogika je vázána na konkrétní intoném.

Dalším působivým jevem je **emfáze**, což je realizace specifické výpovědi z emocionálních pohnutek. U emfáze dochází k různým typům změn v oblasti intonace, pauzy, melodie, tempa řeči, mluvčí využívá např. extrémní zesílení či zeslabení hlasu, do výpovědi vstupují i různé paralingvistické prostředky (vzdechy, vzlyky, neartikulované zvuky, chrapt), mění se i slovní zásoba, nejazykové výrazové prostředky (mimika, gestika...).

Jedná se tedy o jazykově komplexní jev, který není spojený pouze ze zvukovou stránkou řeči.

Otázky k zamyšlení

Vyzkoušejte si realizaci výpovědi s konkrétním obsahem tak, abyste pomocí suprasegmentálních prostředků změnili její význam. Tedy formálně stejná věta bude realizována specifickou konotací.

10.3 Software pro zkoumání suprasegmentálních jednotek ↑

Pro zkoumání suprasegmentálních jednotek (zejména intonace, síly a barvy hlasu) lze využít řadu nástrojů, které jsou zdarma dostupné prostřednictvím internetu. Software také najdete v příloze k tomuto studijnímu textu. Jedná se o:

SFC/WASP - program, vyvinutý na University College London (Department of Phonetics and Linguistics). Program umožňuje nahrát hlas a vygenerovat pro něj spektrogramy, tzv. pitch track, čili záznam intonace/melodie řeči. (Soubor: [wasp141.exe](#)).

WAVESURFER - program, umožňující generovat širokou paletu spektrogramů, pitch contours (obdoba pitch tracku) pro konkrétní zaznamenanou řeč. (Soubor: [wavesurfer.exe](#)).

REAL TIME SPECTRUM - program umožňuje sledovat frekvenční rozsah vaší řeči, lze na něm zkoumat například hranice slyšitelnosti, váš hlasový rejstřík apod. (Soubor: [rtspect240.exe](#)).

Pochlubte se svými hlasovými záznamy! Můžeme nad nimi diskutovat v diskusních fórech.

Seznam použité literatury:

HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele* 4. vydání Olomouc: Vademecum bohemiae, 2002

KOPECKÝ, K. Web based training - prezentace přednášek Fonetika a fonologie. Online: <http://cestina.upol.cz/kopecky>.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika*. FF MU: Brno, 2007. Online: <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch08s02.html>

ŠÍŠKA, Z. *Fonetika a fonologie*. Olomouc: VUP, 2005.

Soubory ke kapitole (3)

Uložení	Název souboru ↕	Změněno ↕	Popis souboru ↕
	RTSPECT240		Real Time Spectrum
	WASP141		SFC/WASP
	WAVESURFER		Wavesurfer